Aspekti

Izvorni znanstveni rad
UDK 355.01

Carl von Clausewitz i klasična politička teorija rata

Anton Bebler

Fakultet za sociologiju, političke znanosti i novinarstvo, Ljubljana

Sažetak

Carl von Clausewitz, utemeljitelj klasične političke teorije rata, znanstveno je tumačenje rata izložio na dvije razine. Na najvišoj razini postoji ideja rata, koju autor naziva »apsolutnom slikom rata«, i ona izražava unutarnje zakonitosti rata i odnose politike i rata. Na nižoj, empirijskoj razini postoje zbiljski ratovi, koji nepotpuno izražavaju bit i zakonitosti rata općenito zbog nedostatna znanja, nepredvidljivih okolnosti, grešaka u ocjenama akcija, nesposobnosti vođa i zapovjednika itd. Zbroj tih čimbenika Clausewitz označuje fizikalnim pojmom »trenje«. Zbiljski rat jest, dakle, apsolutni rat minus »trenje«. Svoju teoriju rata autor zasniva na deset tvrdnji od kojih se prvih pet odnose na unutarnju logiku sile u ratu, a drugih pet na političku bit i funkciju rata. Njegova je teorija nazočna i u suvremnim vojnopolitičkim doktrinama, kako kapitalističkih, tako i socijalističkih država.

Najbolji mislioci prošlosti već su odavno uočili i izrazili međusobnu povezanost rata i drugih društvenih i političkih pojava.

U starim, predznanstvenim vremenima većinom su rat obrazlagali i izvodili iz volje istoga ili istih uzročnika (primjerice božanstava), kao i druge društvene i političke događaje. Veliko političko značenje rata izražavali su visokim statusom odgovarajućeg božanstva — Indre kod starih Indijaca, Aresa kod starih Grka, Marsa kod Rimljana, Svaruna kod Slavena i tako dalje. U najstarijem sačuvanom pisanom djelu o ratnoj vještini, starokineski pisac Sun Cu Vu raspravljao je o odnosu rata i uspjeha u njemu, te političkoj podršci (moralnom zakonu) što je državno rukovodstvo ima kod stanovništva. (*Umijeće ratovanja*, 6. st. pr. n. ere). Kod starogrčkog povjesničara Tukidita nalazimo nereligiozno racionalno obrazloženje uzroka peloponeskih ratova općim, ekonomskim i geopolitičkim interesima antičkih država. Veliki starogrčki filozof Platon (428-347. god. pr. n. e.) opravdavao je ratovanje kao normalan dio političke aktivnosti i kao poseban izraz političke vještine.

Njegov učenik Aristotel (384—322. god. pr. n. e.), učitelj jednoga od najvećih vojskovođa u svjetskoj povijesti Aleksandra Makedonskog, bio je sklon ekonomsko-političkom objašnjenju uzroka rata. Kasnorimski kršćanski mislilac Aurelius Augustinus, dakle sv. Augustin (354—430. god. novog vijeka) razlikovao je ne samo moralno-etičku, nego i moralno-političku stranu rata, njegovu usklađenost i nesklad s interesima kršćanske vjere, te s političkim interesima crkve. Još dalje je u tom smjeru otišao sv. Toma Akvinski (1225—1274), i to u vrijeme kada je katolička crkva postala ne samo vjerska, nego i poprilična svjetovna feudalna politička sila.

Među svim misliocima srednjega vijeka suvremenom shvaćanju o povezanosti rata i politike najviše se približio veliki Fiorentinac Niccolo Machiavelli (1469—1527). Za njega je rat bio, kako osvajački, tako i obrambeni, smišljeno sredstvo politike. Svojemu gospodaru, knezu, Machiavelli je savjetovao da vojsku i rat odlučno i bez moralnih zadrški koristi za postizanje političkog cilja — ujedinjenja Italije. Francuski pravni teoretičar T. Bodin oko godine 1576. izveo je međudržavne ratove iz vanjskopolitičkih potreba država. U 17. i 18. stoljeću nastala su brojna djela u kojima su njihovi autori obrazlagali povezanost između rata i politike s filozofskog, moralno-etičkog, pravnog i ekonomskog stajališta. To su bila djela B. Spinoze, H. Grotiusa, T. Hobbesa, J. Lockea, opata de Saint-Pierrea, C. Montesquiea, T. Voltaira, J. J. Rousseaua, I. Kanta i dr. Veliki njemački filozof G. F. Hegel smatrao je rat izrazom opće zakonitosti razvoja i u tom smislu društvenom nužnošću. Pojedini konkretni ratovi izraz su i posljedica političkih interesa država. Rat organski slijedi iz karaktera države, odnosno iz nesuglasja posebnih volja što ih države iskazuju. Kod takvih nesuglasica rat je, za Hegela, jedini i nužni način razrješavanja međudržavnih suprotnosti i sukoba.

Međutim, sve te rasprave o povezanosti rata i politike ostale su parcijalne, djelomične i nisu dostigle razinu cjelovite znanstvene teorije. Ono što nisu znali napraviti proslavljeni filozofi i mudraci, stvorio je, sve do svoje smrti široj javnosti malo poznati, profesionalni pruski vojnik, Carl von Clausewitz (1780—1831).

Carl von Clausewitz rodio se u Magdeburgu (sada u Njemačkoj Demokratskoj Republici) u obitelji bivšega profesionalnog poručnika, koji je nakon ozbiljne ozljede postao niži pruski kraljevski službenik. Prezime Clausewitz govori o vjerojatnome poljskom porijeklu predaka. Plemićki status obitelji izražen u dodatku *von* bio je sumnjiv, ali je ipak Clausewitzu otvorio vrata vojnoga oficirskog poziva. Naime, u tadašnjoj Prusiji i u većini evropskih država oficirski su činovi bili dostupni samo plemićima. Već u dvanaestoj godni Carla su obukli u vojnu odoru kao Fahnjunkera, tj. pitomca pruske vojske. Slijedećih 39 godina, sve do svoje smrti, ostao je profesionalni vojnik. U četrnaestoj godini sudjelovao je u svome prvom ratnom pohodu protiv francuske revolucionarne vojske i napredovao je u prvi oficirski čin. S 21 godinom Clausewitz je stupio u vojnu školu za pješadijske i konjaničke oficire u Berlinu. U toj se školi susreo s vodećim pruskim vojnim misliocima i kasnije najvećim vojskovođama i vojnim reformatorima Prusije. Među njima, na njegovo formiranje najviše su utjecali generali G. von Scharnhorst i A. von Gneisenau.

Clausewitz je vojnu školu u Berlinu završio 1803. godine s najvišim ocjenama u svome razredu. Pretpostavljeni su uočili njegove izuzetne spo-

sobnosti, te su ga nakon završene škole odredili za ađutanta princu Augustu. S njim je Clausewitz sudjelovao u više pohoda, i u tri (za prusku vojsku porazne) bitke s Napoleonovom vojskom: kod Auerstädta, na Jeni i u Austerlitzu. U posljednjoj bio je zarobljen, te je nakon toga sedam mjeseci proveo kao zarobljenik francuske vojske. Osobna vojna iskustva i munjevita serija pobjeda Napoleona Bonaparte potakli su tihog i povučenoga pruskog oficira na više od dvadeset godina umnog napora i intenzivnog razmišljanja o karakteru rata.

Već u vrijeme studija u vojnoj školi u Berlinu Clausewitz se, pored vojnih vještina, dobro upoznao s njemačkom klasičnom filozofijom: djelima Kanta, Fichtea, a kasnije i Hegela. Clausewitz je u sebi združio rijetku nadarenost teoretičara sa širokim praktičnim iskustvima vojnika. Svoje prvo pisano djelo objavio je anonimno 1805. godine. Njegovo intelektualno stvaranje vremenski se poklopilo s važnim društvenim i vojnim reformama u Prusiji i s tim je reformama bilo i sadržajno povezano. Nakon povratka iz francuskog zarobljeništva, ministar obrane von Scharnhorst uzeo ga je za svog rukovodioca kancelarije. Na tom položaju Clausewitz je približno tri godine aktivno sudjelovao u bitkama za vojne reforme, te je intelektualno i organizacijski pridonio uvođenju posebne varijante »naoružanog naroda« u Prusiju. Zbog ponižavajućih poraza, ratne nužde, te usprkos snažnom otporu plemićke aristokracije, u Prusiji su od 1807. do 1813. godine u ime krune napravili više privrednih, političkih i vojnih reformi. Izvedbom odozgo oprezno doziranih građansko-demokratskih promjena, u Prusiji je od Francuza preuzeto mnogo onoga što je davalo dotad nepoznatu moć Napoleonovoj vojsci. Glavnom vojnom reformom uvedena je opća vojna obveza, te obznanjena obveza svakog građanina da brani svoju državu. Uz operativnu (stalnu) vojsku, godine 1813. u Prusiji su ustanovljene milicijsko-teritorijalna vojska (Landwehr) te, kao zadnja rezerva u obrambeno-narodnom ratu, još i Landsturm. U tom razdoblju svojega rada u ministarstvu obrane Clausewitz je napisao više internih elaborata o narodnome obrambenom ratu.

Iz ministarstva, Clausewitz je bio premješten među vojne andragoge. Od 1810. do 1812. godine radio je kao vojni odgojitelj pruskog prijestolonasljednika i kao predavač predmeta »mali rat« na najvišoj pruskoj vojnoj akademiji (Allgemeine Kriegsschule). Smatrali su ga najvećim stručnjakom za naoružani narod i, današnjim terminom rečeno, za partizansko ratovanje. Upravo za obrazovne potrebe Clausewitz je napisao prve dijelove svojega osnovnog vojno-teorijskog spisa. Nakon osmogodišnjega ustrajnog čekanja i tek kao major dobio je dopuštenje za ženidbu s groficom Marie von Brühle, bliskom dvoru, čija je velika zasluga kasnije bila u tome što je sačuvala i nakon muževe smrti uredila i tiskala Clausewitzeva djela. (*Hinterlassenenwerke des Generals von Clausewitz über Krieg und Kriegsführung«*, F. Dümmler, Berlin 1832—1837, u 10 svezaka.)

Kad su Francuzi prisilili Prusiju da se pridruži ratu protiv Rusije, dio rodoljubno raspoloženih pruskih oficira istupio je iz pruske vojske i prešao na rusku stranu. Među njima je godine 1812. bio i Clausewitz. Kao potpukovnik i zatim pukovnik ruske i rusko-njemačke vojske, Clausewitz je sudjelovao i pratio dio važnih bitaka u posljednjim Napoleonovim ratovima. U tim je pohodima bio visoki štapski oficir. Pruski kralj mu dugo nije oprostio njegov prelazak na rusku stranu. Od težih posljedica (uključujući osudu,

izbacivanje iz vojske, zapljenu imetka itd), oslobodili su ga njegovi prijatelji na visokim položajima. S teškoćama su Clausewitza ponovno primili u prusku vojsku i imenovali zapovjednikom korpusa u pozadini, daleko od glavnog grada. Tek 1818. vratili su ga u Berlin, unaprijedili u čin general-majora i postavili za načelnika vojne akademije.

Time što je Clausewitza potisnuo iz operativne vojske i nije mu dao položaj koji bi, prema mišljenju brojnih suvremenika i samoga Clausewitza, odgovarao njegovom znanju i iskustvu, pruski dvor je nehotice napravio veliku uslugu vojnoj znanosti i sociologiji. Razočaran i ogorčen, Clausewitz je svu svoju umnu energiju usmjerio u posebnu znanstveno-teorijsku aktivnost. Tek nakon smrti svojim se nadređenima »osvetio« tako što je postao poznat u cijelom svijetu.

Godine 1830. Clausewitza su, na njegovu izričitu molbu, vratili u operativnu vojsku. Kao načelnik štaba posebne pruske armijske grupe pridružio se svojem starom prijatelju feldmaršalu Gneisenau. Zadatak grupe bio je blokiranje prusko-poljske granice za vrijeme ustanka Poljaka protiv ruske dominacije.

U tom je pohodu godine 1831. Clausewitza pokosila epidemija kolere, isto kao i Gneisenaua, velikog filozofa Hegela i tisuće drugih ljudi.

Zbog osobne skromnosti, pretjeranog traženja od samoga sebe i perfekcionizma, ogromna većina Clausewitzovih spisa ostala je nepoznata javnosti sve do 1832. godine. Središnje mjesto među njima ima njegovo kapitalno djelo *Von Kriege* (*O ratu*). Ta je knjiga nesumnjivo najveći izdavači uspjeh u vojnoj znanosti. Samo na njemačkom dosad je objavljeno već dvadeset izdanja Clausewitzovih sabranih djela. Knjiga *O ratu* prevedena je na sve veće jezike (na neke i po nekoliko puta), pa tako i na hrvatsko-srpski (zadnje izdanje Vojno-izdavačkog zavoda potječe iz 1951. godine). Na slovenski to klasično djelo do 1984. nije prevedeno. Knjiga *O ratu* ima ukupno više od stotinu izdanja.

Prvi dijelovi te knjige nastali su godine 1810—1812. kao predavanja za prijestolonasljednika i na vojnoj akademiji. Od 1816. do 1820. godine Clausewitz ih je temeljito preradio. Najveći dio knjige sačuvan je u obliku u kojem ga je autor u čisto prepisao oko 1826. godine. Pred odlazak na posljednji pohod 1930. Clausewitz je predao sve svoje rukopise ženi. U bilješci u povodu toga naveo je da rukopis *O ratu* smatra nedovršenim, te da je potrebno sve temeljito ponovno preraditi osim prve knjige (dijela). Prilikom temeljite prerade Clausewitz je namjeravao polaziti od novih ideja sadržanih u nacrtu osme knjige. Za nas je najvažniji upravo taj tekst skice osme knjige i to osobito zadnjeg, šestog poglavlja, s podnaslovom »Utjecaj političkog cilja na vojni cilj«, te »Rat kao oruđe politike«. Te skice dijelova rukopisa *O ratu* nastale su nakon njegova najvećeg otkrića o karakteru rata, a pretežni dio sačuvanog rukopisa bio je napisan prije toga. Prerana smrt prekinula je Clausewitzov intelektualni napor, a nitko nakon njega nije tim putem mogao nastaviti istom širinom i na istoj razini uopćavanja.

Clausewitz se nekoliko desetljeća praktično i teoretski bavio vojnom i ratnom djelatnošću. S velikom znanstvenom znatiželjom, ustrajnošću i dosljednošću proučavao je ratove i razmišljao o njima. Iz velike empirijske građe o nastanku, tijeku i ishodima velikog broja ratova, pokušao je Clausewitz shvatiti dublji smisao, unutrašnju logiku i dinamiku rata. U njegovim

spisima možemo naći iscrpne opise i objašnjenja najmanje 130 ratova, pretežno u Evropi, i to od 16. do prve trećine 19. stoljeća. Clausewitz je poduzeo težak, naporan, ali znanstveno pouzdan put: od empirije ka teoriji i, zatim, od teorije ka empiriji, tj. praksi.

Prilikom sabiranja i uspoređivanja najrazličitijih podataka o brojnim ratovima njegova je namjera bila odbaciti nevažno, površinsko, te u šarenilu mase krinki spoznati pravo lice rata, dokučiti njegovu bit. Želio je znanstvenom točnošću utvrditi njegove osnovne karakteristike i njegove unutrašnje zakonitosti. Međutim, premda natprosječne intelektualne moći i sposobnosti uopćavanja, nije se dostatno zanimao za visoku teoriju. Htio je, naime, stvoriti prije svega upotrebljivu teoriju srednjeg dometa, koja bi dala ključ za znanstveno vođenje rata. Njegova namjera nije bila stvoriti knjigu kuharskih recepata, nego metodologiju za misaono i praktično ovladavanje pojavom rata. Nitko prije njega nije napravio nešto slično. Dugo godina trebalo je proći da dođe do zaključka kako postavljene zadatke neće moći napraviti ako rat ne bude dosljedno promatrao iz jednoga određenog, fiksiranog kuta gledanja.

Kao i druge brojne suvremenike Napoleona Bonaparte, i Clausewitza je izuzetno intelektualno privukla, ali istodobno i emocionalno odbila ta velika povijesna ličnost. (Francuze osobno nije cijenio.) Iz posve praktičnih razloga (traženje protuoružja), Clausewitz je s posebnom pozornošću proučavao Napoleonov način vođenja rata. U njemu je (pravilno) vidio kraj razdoblja ograničenih, tzv. kabinetskih ratova, te početak razdoblja sveopćih, tzv. totalnih ratova. Proučavanje Napoleonovih pohoda bilo je za Clausewitza izuzetno poučno i poticajno i s teoretskog aspekta. Dugi niz blještavih Napoleonovih pobjeda, često protiv brojčano nadmoćnijih i bolje naoružanih protivnika, Clausewitz je objašnjavao time što je Napoleon spoznao i ovladao unutrašnjom biti rata, a njegovi netalentirani protivnici nisu. Zato je, prije svega, u njegovoj praksi pokušao naći ključ za teoretsko traženje karaktera rata. Taj ključ Clausewitz je tražio u samoći akademijine knjižnice i svoje kancelarije, pretežno u monolozima. Skice svojega osnovnog djela nije htio pokazati javnosti sve dok ne bi bio njima posve zadovoljan. S njima je upoznao samo Gneisenaua, te 1827. godine nekog majora Roedera. (Sačuvano pismo tome podređenom zanimljivo je i teoretski važno).

Clausewitzovo traženje dugo je protjecalo na dvije odvojene razine: na razini empirijskoga povijesnog proučavanja konkretnih ratova i na razini filozofske rasprave o pojavama rata. Na prvoj razini Clausewitz se oslanjao na saznanja tadašnje ratne povijesti, te na vlastito opažanje vojne prakse. Na drugoj razini Clausewitz je polazio iz njemu dostižnih spoznaja klasične njemačke filozofije. Lenjin je kasnije smatrao da je Clausewitz slijedio Hegela, te da se vrlo približio marksizmu.

Samo Clausewitzovo traganje za istinom još je danas zanimljivo sa znanstveno-metodološkog aspekta. Najviše godina tražio je unutrašnju logiku rata u razvoju vojne tehnike: vojne organizacije i vojne vještine. Taj napor nije dao zadovoljavajućeg rezultata i Clausewitz je nakon petnaest godina, 1826, zaključio da je išao pogrešnim putem. Već i sam negativni zaključak o tome da je uzalud tražiti logiku rata u vojnoj aktivnosti, upisao bi Clausewitza u povijest vojne znanosti. U grozničavom traženju alternativnog puta,

Clausewitz je napravio znanstveno otkriće koje po svom značenju ne zaostaje za otkrićima Kopernika, Newtona i Einsteina.

Clausewitzovo znanstveno otkriće danas se čini jednostavnim i razumljivim samo po sebi. (Karl Marx je u pismu F. Engelsu 11. siječnja 1858. napisao da »graniči sa šalom«.) To otkriće bilo je saznanje da rat nema vlastite logike, te da se iza njega krije politika, tj. takva kompleksna ljudska društvena djelatnost koja je usmjerena i opredijeljena na ovladavanje javnom vlašću. Samo politika povezuje empirijski vrlo različite pojavne oblike ratova u jednu vrstu, i samo ona daje tim mnogostrukim pojavama oružanog nasilja unutrašnju logiku i cjelovitost. Politika određuje svrhu, sredstva i razmjere rata.

S tim tumačenjem i obrazlaganjem imao je Clausewitz istinske teškoće kada je analizirao brojne konkretne ratove. Te je teškoće riješio tako što je, poput velikoga njemačkog filozofa Immanuela Kanta, uveo dvije razine izražavanja pojava rata. Na najvišoj razini postoji ideja rata, što ju je Clausewitz nazvao »apsolutnom slikom rata« (absolute Gestalt). Ta »apsolutna slika« potpuno izražava unutrašnje zakonitosti rata i, isto tako, veze politika-rat-politika. Na nižoj, empirijskoj razini postoje stvarni ratovi što ih vode konkretne, postojeće države. Stvarni ratovi nepotpuno izražavaju unutrašnju bit i zakonitosti rata i toj se suštini mogu tek približiti. Ta nepotpunost ili iskrivljavanje unutrašnje biti potječu od nedostatnog znanja, grešaka pri saznanju i ocjeni akcija, nepredvidljivih okolnosti, zbrke, subjektivnih karakteristika, uključujući nesposobnost vođa i zapovjednika itd. Za zbroj tih čimbenika Clausewitz je upotrijebio iz fizike posuđeni pojam »trenje«. Dakle, stvarni rat je apsolutni rat minus trenje.

Carl von Clausewitz je utemeljitelj klasične političke teorije rata. Njegova teorija osniva se na deset tvrdnji (postulata), od kojih se prvih pet odnose na unutrašnju logiku sile što se izražava u ratu, a drugih pet na društvenu (političku) bit i funkciju rata. Clausewitz nije dokazao da druga skupina postulata logično, nužno slijedi iz prvih pet.

Ti Clausewitzevi postulati su slijedeći:

(I)

(1) Rat je činjenje nasilja kojemu je svrha prisiliti protivnika da izvrši naše želje.

(2) Rat nije ništa drugo do uvećani dvoboj, poput dvaju hrvača, od kojih svaki pokušava oboriti protivnika i onemogućiti mu daljnji otpor.

(3) Upotreba sile ni na kakav način ne isključuje korištenje pameti. Prednost ima, dakako, uvijek onaj tko koristi silu bez zadrške, koji ne štedi na sili.

(4) Budući da svaka strana u ratu pokušava zadobiti premoć, nastaje dvostrana akcija koja eskalira.

(5) Cilj rata mora uvijek biti razoružanje, uništenje neprijatelja ili prijetnja ovime.

(II)

(1) Rat je politička akcija i djelotvorno političko oruđe, nastavljanje političkih odnosa drugim sredstvima.

(2) Nikako ne smijemo smatrati rat nečim nezavisnim. Cijeli tijek rata protkan je politikom i politika mora stalno utjecati na njega.

(3) Ratove moramo razlikovati po njihovom karakteru, koji proizlazi iz kretanja i okolnosti u kojima nastaju.

(4) Državnik ili zapovjednik u ratu mora, prije svega, razumjeti o kakvoj se vrsti rata radi i ne smije to zamijeniti s onim što sâm želi.

(5) Rat združuje tri elementa: izvorno nasilje, igru sreće i ulogu političkog oruđa (po čemu pripada području pameti).

Središnji postulat Clausewitzove teorije naveden je kao prvi u drugoj skupini. U njemu, i u popratnom izvođenju, Clausewitz je plastično, intuitivno izrazio međusobne odnose rata i politike. Zavještao je dvije osnovne varijante svoje glasovite izreke:

»Rat nije ništa drugo nego nastavljanje političkih odnosa dodatkom drugih sredstava«.

»Rat nije ništa drugo nego nastavljanje političkih djelatnosti promijenjenim sredstvima«. (Što je napisao u pismu majoru von Roederu 22. studenoga 1827.)

U istom pismu Clausewitz je rekao i slijedeće: »To osnovno stajalište omogućuje razumijevanje cjelokupne povijesti ratova, bez njega je ona puna najvećih apsurda.«

Clausewitz je obradio višestrane odnose između rata i politike. Rat započinje i rat se razvija, prije nego što dođe na svijet, u maternici politike. Politika određuje sve osnovne karakteristike rata, prije nego što se ta pojava posve razvije. Rat jest i stalno ostaje ovisni, izvedeni, drugi izraz politike. Rat je samo dio političkih odnosa, i ni na kakav način nezavisna stvar za sebe. Rat je samo jedno od stanja u odnosima među subjektima (državama), isto kao i njegova nesumnjiva suprotnost, mir. I u ratu teče proces političkih odnosa, samo s djelomičnom zamjenom sredstava: s tanadi umjesto riječima.

»Karakter političkog cilja, širina naših i protivnikovih zahtjeva te naši cjelokupni politički odnosi imaju odlučujući utjecaj na vođenje rata«, pisao je Clausewitz. On je oštro kritizirao one koji su smatrali da rat u temeljima mijenja političke odnose među vladama i državama, da te odnose nadomješćuje nečim drugim (vojnim zakonitostima). Suprotno tadašnjim predodžbama o prekidu političkog procesa za vrijeme rata, Clausewitz je ustvrdio da se politika nastavlja u samom ratu: »Rat ne prekida političke odnose, ti politički odnosi mijenjaju se u nešto drugo, ali u svojoj biti i nadalje postoje, bez obzira na upotrebljena sredstva. Glavni smjer u kojemu teče rat i s kojim su povezani ratni događaji nije ništa drugo nego opća značajka politike koja protječe cijelim ratom sve dok ne nastupi mir. Kako uopće možemo misliti drugačije; da li prekid slanja diplomatskih nota zaustavlja političke odnose između raznih naroda i vlada? Nije li rat samo drugačija vrsta pisanja i izražavanja političkih misli? Rat ima nesumnjivo svoj rječnik, ali nema svoju posebnu logiku. U skladu s tim rat ne smijemo nikad odvajati od političkih odnosa, i ako to i kad na neki način napravimo, pokidat ćemo sve veze različitih odnosa i imat ćemo pred sobom besmislenu stvar bez cilja.«

Iz tih svojih osnovnih tvrdnji Clausewitz je izveo niz praktičnih savjeta o točnom, odgovarajućem, svrhovitom odnosu između politike i rata: »Politika je pamet, rat je samo oruđe, a ne obratno ... Ako rat pripada politici, naravno da od nje preuzima svoj karakter. Ako je politika velika i moćna, takav će biti i rat sve do one točke kada rat postigne svoju apsolutnu sliku ... Umjetnost ratovanja u njezinom najvišem vidu jest politika, i to nesumnjivo politika koja vojuje u bitkama umjesto pisanjem (diplomatskih) nota«.

Iz toga odnosa slijedi, kao najsvrhovitiji, podređeni odnos vojnih zapovjednika političkom rukovodstvu (ako jedni i drugi nisu združeni u osobi šefa države i vrhovnog zapovjednika). Vojnim zapovjednicima, prema Clausewitzu, ne smije se prepustiti odlučivanje o vođenju rata, već od njih treba tražiti samo vojno mišljenje. Konačna odluka mora biti u prvom redu politička i proizlaziti iz političkog, a ne vojnog organa. Ako neki kritiziraju štetan utjecaj politike na vođenje rata, napisao je Clausewitz, stvarni je problem u pogrešnoj politici, a ne u tome da rat izražava politiku.

Carl von Clausewitz prvi je utemeljio, i to prilično potpuno, političku teoriju rata. Kao veliko dostignuće ljudske misli ta je njegova teorija zadržala najveći dio svoje vrijednosti sve do danas. U tim svojim dijelovima Clausewitzova je teorija bila općenito prihvaćena i postala je dio svjetske znanstvene baštine.

Carl von Clausewitz je u svome djelu postigao izuzetno rijetko združivanje i međusobnu oplodnju dvaju misaonih tokova: političke filozofije i vojne stručnosti. Posljednja je njegovim djelom po prvi put dostigla razinu znanosti. Kasnija velika imena društvene i vojne misli nisu više bila kadra postići takvu sintezu na najvišoj svjetskoj znanstvenoj razini. Glavni razlog tome bio je u brzom kvantitativnom i kvalitativnom razvoju na oba područja, te u sve većoj znanstvenoj specijalizaciji.

Clausewitz je bio teoretski utemeljitelj, klasik i najveća zvijezda njemačke škole u vojnoj znanosti i vještini. Kao takvog, posmrtno su ga uzdigli i na njegovo se djelo pozivali u Prusiji u prošlom stoljeću, te u Drugom i Trećem njemačkom Reichu. Neki su dijelovi njegove teorije istrgnuti iz konteksta i zloupotrebljavani za opravdavanje napadačke politike pruskog i njemačkog militarizma i ekspanzionizma. Clausewitz je naprotiv, u svoje vrijeme, davao prednost obrambenim, narodnim ratovima i izričito se suprotstavljao militarističnim težnjama. Na taj je način njegovo ime djelomice politički uprljano.

Kao što se to već događa s klasicima, Clausewitzovo znanstveno djelo više je puta ružno izopčavano. Za sljedbenike njegova djela u vojnoj vještini i znanosti svojevremeno su smatrani generali i feldmaršali von Moltke, Schlieffen, Seekt i Ludendorf. Kod sve četvorice najviše je trpjela političko-filozofska dubina i dijalektičnost misli, koja je bila tako značajna za Clausewitza. Sva četvorica su zanemarili Clausewitzova upozorenja o primatu politike i u vrijeme rata. Njegova čuvena izreka »rat je nastavljanje politike« od Moltkea nadalje tumačena je tako da politika nakon izbijanja rata i do njegova kraja mora prepustiti riječ ratu (tj. generalima). Clausewitzov pojam »apsolutne slike rata« postao je u Schlieffenovom djelu osnova za razvijanje krajnje napete napadačke strategije totalnog rata, rata do potpunog unište-

nja neprijatelja. Clausewitzovo okretno razlikovanje strategije (kao izraza politike) i taktike, obrane i napada itd. u kasnijoj je njemačkoj vojnoj školi promijenjeno u krute šablone.

Od sredine prošlog stoljeća utjecaj Clausewitza prešao je granice njemačkoga govornog područja. U učenim programima vojnih škola i akademija njegovo je temeljno djelo počelo podrivati djela suvremenika, kao i sudionika Napoleonovih ratova, Švicarca po porijeklu, baruna H. Jominija. Svoje pozorne čitaoce, a često i štovatelje, Clausewitzova su djela našla među ruskim, francuskim, britanskim, američkim, japanskim i drugim generalima. Njegov intelektualni utjecaj još se uvijek osjeća u znatnom dijelu vojno-znanstvene literature, te u službeno prihvaćenim načelima vođenja rata, koja danas važe u vojno najjačim državama svijeta.

SAD	VELIKA BRITANIJA	SSSR	FRANCUSKA	NR KINA
Cilj	Izbor cilja i ustrajanje na njemu	Napredovanje i koncentriranje		Politička mobilizacija. Izbor cilja i ustrajanje na njemu
Agresija	Agresivno djelovanje	Agresija		Agresivno djelovanje
Masovnost	Koncentriranje snaga	Koncentriranje	Koncentriranje	Koncentriranje
Čuvanje snage	Čuvanje snage	Čuvanje snage		
Manevar	Pokretljivost	Manevar i poticaj		Poticaj i pokretljivost
Jedinstvo komande	Sudjelovanje	Sjedinjenje		Povezivanje
Sigurnost	Sigurnost	Dostatne rezerve		Sigurnost
Iznenađenje	Iznenađenje	Iznenađenje i prikrivanje	Iznenađenje	Iznenađenje
Jednostavnost	Održavanje morala	Moral		Moral
		Uništenje protivnika		
	Uprava			
			Sloboda djelovanja	Sloboda djelovanja

Više od jednog stoljeća Clausewitzova djela potiču vojnu i vojnopolitičku misao u društveno i politički vrlo različitim državama. Na Zapadu su o njegovom djelu najsadržanije pisali autori kao što su B. Liddel-Hart, R. Aron, B. Brodie i P. Paret.

Clausewitz i marksisti

Carl von Clausewitz dobrih stotinu i trideset godina privlači i pažnju marksista. Iz dopisivanja K. Marxa i F. Engelsa znamo da su se utemeljitelji marksizma počeli baviti glavnim Clausewitzovim spisom u godinama 1857—1958. To nije bilo slučajno. Oba su živjeli i grozničavo djelovali u očekivanju vala revolucija i revolucionarnih ratova. Oba su u najboljim djelima tadašnje vojne znanosti tražili jasnije predodžbe o karakteru rata, posebnosti i zakonitosti oružanog nasilja, o odnosu oružanog nasilja i rata i politike. Nije slučajno što je upravo Clausewitzova politička teorija rata, među svim djelima tadašnje vojne znanosti, naišla na pretežno odobravanje utemeljitelja marksizma. Uvjereni civil Karl Marx je, uostalom, s iznenađenjem pročitao Clausewitzovu knjigu, ali je priznao njezinu vrijednost: »Čudan način filozofiranja, međutim vrlo dobar«, pisao je 8. siječnja 1858. Friedrichu Engelsu. »Carl ima zdrav razum, koji graniči s humorom«, dodao je kasnije. Dakako, F. Engelsa više su nego Marxa zanimala vojna pitanja i bio je, naravno, ushićen; Clausewitza je nazvao »prirodnim genijem« i »zvijezdom prve veličine«.

Friedricha Engelsa (ili »generala«, kako su ga nazivali u krugu socijalista) zanimala je u djelima Clausewitza, osim opće teorije rata, i mogućnost praktične upotrebe njegovih uputa u revolucionarnoj praksi. Naime, veći dio svojega života aktivno se pripremao za dan kada će ga evropska (odnosno njemačka) revolucija pozvati kao vojskovođu svojih trupa. Upravo stoga je pozorno pročitao knjigu *O ratu*. Druga utilitarna Engelsova namjera bila je da iz Clausewitzovih djela izvuče načela rata koja bi se prilagodila potrebama vođenja ustanka i revolucije. Ta načela, u obliku pravila za vođenje uspješnih ustanaka, Friedrich Engels je napisao, ali ih ipak sam nije nikada upotrijebio. Pa ipak, taj plod Engelsova proučavanja Clausewitza ostavio je za sobom važan trag u svjetskoj povijesti. Ruski revolucionar Vladimir Iljič Uljanov-Lenjin, dobru polovicu stoljeća kasnije, te nekoliko dana prije povijesnog prevrata u Petrogradu u oktobru 1917. poslao je operativnom vodstvu ustanka pismo pod naslovom »Savjeti stranoga promatrača«. U njemu je pogrešno pripisao Karlu Marxu Engelsova pravila navodeći: »Karl Marx pisao je da je oružani ustanak isto tako vještina kao i rat. Među glavnim pravilima te vještine naglašavao je:

(1) Nikad se ne smiješ igrati s ustankom. Ako ga već započneš, moraš nepokolebljivo ići do kraja.

(2) U presudnom trenutku nužno je sakupiti znatno premoćnije snage na odlučujućem mjestu da ne bi bolje pripremljen i bolje organiziran neprijatelj uništio ustanike.

(3) Ako već počneš s ustankom, moraš djelovati s najvećom odlučnošću i obvezno, bezuvjetno, ići u napad. Obrana je smrt oružanog ustanka.

(4) Ustanici moraju nastojati da iznenade neprijatelje i izaberu trenutak kad su njegove jedinice raspršene.

(5) Svaki dan moraš se boriti barem za mali uspjeh (za svaki sat ako se zadatak odnosi na jedno mjesto), te pod svaku cijenu moraš sačuvati moralnu premoć«.

Operativno vodstvo ustanka — vojni revolucionarni komitet — ostvarilo je gotovo sva nabrojena Lenjinova načela. A rezultat je dobrano potresao građanski svijet.

Drugi najveći vojni stručnjak među njemačkim marksistima, Franz Mehring, proučavao je Clausewitza s filozofskog, vojnoznanstvenog aspekta, te sa stajališta razvoja političke misli. Zapisao je da Clausewitzovo djelo nije bilo isključivo znanstveno, nego i važno vojno i političko djelo.

Suprotno Marxu i Mehringu, Lenjin je pristupio Clausewitzu ne samo s teoretskog i povijesnog stajališta, nego na sličan način kao i Engels, s posve utilitarnom namjerom. Od Engelsa ga je razlikovalo samo prolazno zanimanje za stručne, tehničke i uže organizacijske aspekte vođenja rata. Josif Visarionovič Džugašvili — Staljin, kojeg su više desetljeća smatrali jedinim pravim nasljednikom Lenjina, kasnije je napisao: »Lenjin se nije latio proučavanja Clausewitza s vojnog aspekta, nego kao političar. U Clausewitzovim djelima zanimalo ga je sve što je objašnjavalo tijesnu povezanost rata i politike« (pismo od 13. veljače 1946). Pa čak ako je ovdje i bila Staljinova namjera umanjiti značenje Lenjina kao ratnoga vođe Sovjetske Rusije u vrijeme građanskog rata (i tako podići svoju ulogu), sačuvani dokumenti u osnovi ipak potvrđuju njegovu ocjenu. Tome bi trebalo dodati i Lenjinovo traženje kod pruskog klasika vojne znanosti praktičnih uputa za izvođenje oružanog ustanka, odnosno državnog udara. Također treba istaći da se Lenjin tako saživio s Clausewitzovim umnim svijetom, njegovim pojmovnim aparatom i metodologijom, da ga je u svojim komentarima više puta dopunio i produbio i to upravo na Clausewitzov način.

Kao i niza drugih osnovnih djela iz povijesti, filozofije, ekonomije, vojne znanosti, politike i diplomacije, Lenjin se prihvatio proučavanja Clausewitza za vrijeme prvoga svjetskog rata. Nakon izgona iz Austro-Ugarske u rujnu 1914. godine (kao građanina neprijateljske države), ruski politički emigrant Lenjin nastanio se u švicarskom gradu Bernu. Tamo je ostao do veljače 1916. godine, u velikoj mjeri odrezan od svoje domovine i od praktične političke aktivnosti.

»Nemam ništa drugo raditi nego čitati, pisati i čekati«, zapisao je u to vrijeme. Sa svojom karakterističnom temeljitošću napravio je program samoobrazovanja i pisanja. Clausewitz je došao na red u prvoj polovici godine 1915, dakle u drugoj godini prvoga svjetskog rata. Budući da je iz partijske blagajne primao skromna sredstva, dostatna jedva za odgovarajući malograđansko-službenički život (bez zaposlenja), nije si mogao priuštiti kupnju knjiga što su ga zanimale. Zato se kao »pisac Uljanov« upisao u dvije najveće bernske biblioteke. Knjigu *O ratu* proučavao je u gradskoj i gimnazijskoj knjižnici i to prema još sačuvanom primjerku originalnog izdanja iz godina 1832/34. Budući da u to vrijeme još nije bilo strojeva za fotokopiranje, a i stoga da bi popravio svoj njemački, Lenjin je čitave dane prepisivao iz Clausewitzove knjige cijele fragmente, pa i cijela poglavlja. U školskim bilježnicama što ih je pritom koristio, ti vrlo dugi izvaci sačuvani su zajedno s primjedbama, dopunama i komentarima. U tom je obliku sadržaj Lenjinovih bernskih bilježnica prvi puta objavljen u Sovjetskom Savezu 1930, i to u dvanaestom svesku *Lenjinova zbornika*.

Lenjin je proučio pojedina Clausewitzova stajališta iz prvih triju dijelova knjige (karakter rata, cilj rata, obrambeni i napadački rat, narodni rat)

i zatim se u cijelosti usredotočio na šesti dio knjige što ga je nazvao »najznačajnijom«. Isto kao i Marx i Engels prije njega, i Lenjin je vrlo visoko ocijenio Clausewitza. Njegovo djelo je označio kao »pristup marksizmu«. Lenjin je temeljitije od dvojice klasika prije njega proradio Clausewitzovu knjigu, i intenzivnije ga je teoretski i publicistički iskoristio (primjerice u borbi s reformističkim krilom tadašnje socijaldemokracije), te je svoje teoretske spoznaje prelio u političku praksu vođenja oružane revolucije i rata. I pored divljenja Clausewitzovoj misaonoj prodornosti, Lenjin je u svojim primjedbama jasno izrazio i svoje neslaganje s pruskim generalom. Vođa boljševika upozorio je da je s marksističkog stajališta osnovni nedostatak Clausewitzove teorije u neodgovarajućem shvaćanju politike. Clausewitz ju je, prema sudu Lenjina, tumačio kao »razum djelatne države«, kao volju glavara države, koja sadržajno izražava interes cijeloga naroda. Clausewitz je, osim toga, narodu u ratu priznavao svojstvo autonomnog subjekta s vlastitim interesima samo u prošlosti. Društvenim razvojem narod je zadržao samo posredan utjecaj na tok rata, te se u 18. stoljeću taj utjecaj potpuno izgubio. Clausewitz je dopuštao mogućnost da politika u miru i ratu ne izražava opći interes države, nego uske, parcijalne interese vladara. Takvu je politiku smatrao lošom, devijantnom i njome se sistematski nije bavio. Isključivo za potreba svoje teorije, politiku je shvaćao kao nešto cjelovito i racionalno (svrhovito), a nosioca politike, državu, kao nešto organski skladno i unutrašnje neproturječno.

Druga crta Clausewitzove teorije koja metodološki dolazi pod znak pitanja bilo je shvaćanje rata kao nečega nužnog, povijesno danog i logično proizašlog iz »ideje rata«. U svojem se razvoju rat, navodno, sve više približuje svojoj »apsolutnoj slici«. Spoznajna osnova toga Clausewitzova shvaćanja jest u tome što u svakom ratu stvarno postoji mogućnost ratovanja uz potpunu mobilizaciju, uz krajnje naprezanje svih snaga i na najodlučniji, najsuroviji način. Tu je mogućnost Clausewitz nazvao »apsolutnom slikom rata«. Iz Clausewitzovih riječi mnogi su kasniji konzervativni autori — vojnici i političari — izvodili tezu o neizbježnosti rata, te o (o politici neovisne) nužnosti približavanja (konkretnih) ratova »apsolutnoj slici rata«. Takvo je tumačenje Clausewitzovih misli, doduše, moguće, ali i sporno, barem stoga što u njegovim djelima ne nalazimo stajališta koja to potvrđuju. U nekim bitnim točkama, dakle, ostala je Clausewitzova teorija nedorečena i unutrašnje proturječna.

Lenjin nije prihvatio Clausewitzovu tezu o ratu kao uvijek racionalnom sredstvu politike. Po Lenjinovu mišljenju, rat je neizbježna posljedica pojedine politike (primjerice, imperijalističke politike), ali je i svrhovita (primjerice, radi postizanja socijalističkog preobražaja), što ne znači da je nužno i racionalna. Rat lako izmakne kontroli onih koji su ga pokrenuli i može se izmetnuti u suprotnost početnih ciljeva.

Isto kao i dva utemeljitelja marksizma prije njega, tako je i Lenjin preuzeo Clausewitzovo određenje rata kao političke djelatnosti. To je određenje više puta, u raznim varijantama, ponovio u svojim djelima. Prilagođavanjem te definicije različitim povijesnim odnosima pokazao je kompleksnost rata, shvaćanje dijalektike i tijesnu međusobnu povezanost općega i posebnoga.

Sjetimo se da je Clausewitzova namjera bila pronaći i jasno odrediti osnovnog pokretača u neprestanom razvoju rata i ratne (vojne) vještine. Za

tu svrhu bila je posve dostatna njegova metaforička definicija da »rat nije ništa drugo nego nastavljanje političkih odnosa drugim sredstvima«. Međutim, ta definicija ima niz slabih točaka ako je pokušamo upotrijebiti za namjene koje imao Clausewitz. Kao opća znanstvena definicija pojma za opis složene, slojevite i promjenjive društvene pojave, Clausewitzova definicija očito nije dovoljna.

Prije svega, Clausewitz ne spominje u njoj subjekte rata. Implicitno su to za njega bile države. To nije dostatno, jer su time isključeni, primjerice, građanski ratovi. Tako kako je sastavljena, Clausewitzova definicija pokriva i brojne konfliktne odnose među manjim grupama. A njih obično ne nazivamo ratovima.

Drugo, Clausewitzova definicija nije dovoljno oštra, jer ne razlikuje ratne od mnogih drugih društvenih pojava, koje imaju ili mogu imati karakteristiku političnosti. Primjerice, glazba, slikarstvo, pjesništvo, umjetnička kritika, dramska umjetnost, film, televizija i druga sredstva masovnog komuniciranja, sport (spomenimo olimpijske igre u Berlinu i Los Angelesu, kinesko-američku diplomaciju »stolnog tenisa« itd), a zatim tu su i moda, kulinarska umjetnost, spolnost itd.

Lenjin je izvornu Clausewitzovu definiciju doradio i izoštrio. Po njegovu mišljenju, »rat je nastavljanje politike dodatkom drugih, nasilnih sredstava«. Taj dodatak bio je posve vjeran duhu izvornika, poboljšao ga je, međutim ni tim popravkom nisu uklonjeni drugi nedostaci. Na toj osnovi još uvijek ne možemo razlučiti ratne od drugih proširenih društvenih pojava kao što su teror, terorizam, oružana revolucija, državni i vojni udari, ograničeni sukobi i izazivanja, demonstrativno-zastrašivačka upotreba oružanih snaga, pogranični incidenti, blokade, udari manjih diverzantskih grupa itd.

Lenjin je unio još jedan ispravak u Clausewitzovu definiciju, s kojim se pokojni pruski general najvjerojatnije uopće ne bi suglasio. Lenjin je među subjekte (nosioce) rata, osim država, uveo i društveno-ekonomske klase. Naime, upravo su one i oružane revolucije Lenjina tada više zanimale nego međudržavni ratovi. I u tome su Lenjina slijedili kasniji marksisti i niz komunističkih partija. Upravo zbog toga je Lenjin pojam rata i revolucije hotimice miješao iz političkih razloga. Tako je godine 1905. napisao: »Revolucija je rat. To je jedini zakonit, nužan, pravedan, stvarno veliki rat između svih ratova što ih povijest poznaje.«

Bez obzira na spomenute, još prisutne mane, Clausewitzova se definicija u Lenjinovoj obradi proširila u nizu komunističkih partija, u spisima tiskanim u socijalističkim državama, te u službenim dokumentima.

U Lenjinovim spisima možemo naći više varijanata Clausewitzove metafore sa, za Lenjina značajnim, dodacima.

Primjerice: »Rat je nastavljanje politike drugim sredstvima. Svaki rat je neraskidivo povezan s onim političkim uređenjem iz kojega proizlazi. Politiku, što ju je pred rat dugo vodila pojedina država, pojedina klasa u toj državi, ta će ista klasa nužno i neizostavno nastaviti u ratu, a promijenjen će biti samo oblik djelovanja.«

Međutim, Lenjin nije ostao samo kod Clausewitza. On kaže: »Rat nije samo nastavljanje politike«, »on je sumiranje politike, obuka u politici«. Lenjin je dopunio Clausewitzovu definiciju povijesno-dijalektičkim sadržajem, Marxovom teorijom o klasnoj borbi kao osnovnoj karakteristici velike većine,

u povijesti znanih, država. Umjesto Clausewitzove idealističke predodžbe o državi kao živom i harmoničnom biću, za Lenjina je država, prije svega, oruđe za izvođenje nasilja jedne klase nad drugom. Umjesto Clausewitzovih pojmova »nacionalni interes«, »nacionalni cilj« itd. Lenjin je u definiciju rata uveo klasne interese, koji izviru iz cjelokupnog sistema društvene reprodukcije. »Istinski socijalni ili preciznije istinski klasni karakter rata . . . nalazimo u analizi objektivnog položaja vladajućih klasa u svim ratujućim državama«.

Clausewitzovo djelo utjecalo je, osim na ruske, i na druge socijalističke revolucionare i marksiste dvadesetog stoljeća. Najvažniji vojni zapovjednici kineske revolucije morali su ga proučavati u vojnoj akademiji Kuomintanga u Huangbuu, gdje su vojnu teoriju podučavali njemački oficiri. Sve pokazuje da je Clausewitza u prijevodu čitao i vođa kineske revolucije Mao Ce Tung. Još je vjerojatnije da se Mao susreo s Clausewitzevim idejama (također) posredstvom Lenjinovih spisa. U Maovim vojnim djelima iz godina 1936—1939. (»Problemi strategije u kineskom revolucionarnom ratu«, »O partizanskom ratovanju«, »Temelji taktike« i dr), pretežno napisanim u Jenanu, naći ćemo nešto citata i više parafraza Clausewitza, označenih navodnicima. Isto kao i Lenjina, i Mao Ce Tunga je privuklo Clausewitzovo obrazlaganje odnosa između rata i politike i, nasuprot Lenjinu, onaj dio knjige u kojemu Clausewitz raspravlja o gerili. U oba dijela Mao Ce Tungova misao pokazuje znatnu suglasnost s Clausewitzom, te istodobno znanstveno nasljeđe pruskog generala prilagođuje kineskim odnosima i kineskoj misaonosti (u kojoj su još uvijek snažni utjecaji konfucijanstva).

Clausewitzovo osnovno djelo pročitao je i vođa jugoslavenskih komunista i partizana — Josip Broz Tito. To je vjerojatno učinio u Moskvi 1936. godine kad se kao službenik Kominterne obrazovao na vojnim tečajevima. Knjigu *O ratu* Tito je pročitao najvjerojatnije u ruskom prijevodu.

Velika većina marksista je od Clausewitza preuzela političku teoriju rata i njoj odgovarajuće shvaćanje o pravilnom odnosu između političke i vojne sfere. U tom pogledu Clausewitz je vjerno prenio shvaćanje o nužnosti sistematskog podređivanje vojne sfere (uključujući vojsku) civilnome političkom vodstvu. To shvaćanje razvilo se u posebnim povijesnim i klasnim odnosima zapadne i sjeverne Evrope, te je nakon negativnog iskustva s građanskom militokracijom u Engleskoj (pod Cromwellom) postalo važan dio ideologije revolucionarnoga i liberalnoga zapadnoevropskog građanstva. U marksizam je to shvaćanje dospjelo po dva usporedna puta: preuzimanjem djela normativne baštine građanskih i malograđanskih revolucionara (pretežno u francuskoj jakobinskoj varijanti), te preko znanstvenog stvaralaštva Carla von Clausewitza. Kod posljednjeg je normativno-vrijednosno stajalište o pretpostavljenoj »prednosti« civilokracije (i neprirodnosti, abnormalnosti militokracije) dobilo izgled znanstvenosti.

Tako je nehotice Clausewitz postao jedan od djelatnika što su oblikovali sistem civilno-vojnih odnosa u socijalističkim državama dvadesetog stoljeća. Najprije u Sovjetskoj Rusiji, a kasnije, pod jakim neposrednim utjecajem sovjetskih marksista ili pod neposrednim utjecajem prakse najstarije i vojno najjače socijalističke države, u svim socijalističkim državama na ideološkoj je razini prihvaćen postulat o prednosti politike nad vojskom. Taj je postulat ostao netaknut posebno u onim državama gdje su društvene potrebe

(revolucionarne, odnosno narodno-oslobodilačke borbe) stvarno dovele do stapanja političkih i vojnih struktura i rukovodstava uz višekratni stvarni primat vojnog čimbenika nad političkim (kao u Kini, Jugoslaviji, Albaniji, Vijetnamu, Kubi i drugdje).

Djelomice pod utjecajem Clausewitza, u Sovjetskoj Rusiji odnosno u Sovjetskom Savezu formirao se poseban povijesno novi oblik civilokracije. U njemu se, po svojemu idejnom izvoru, zapadnoevropski građanski demokratski početak civilokracije pomiješao u novi spoj s ruskim političkim tradicijama autoritarizma, koje isključuju društvenu kontrolu (bilo posredstvom parlamenta, bilo posredstvom partije) nad vojnom i sigurnosnom politikom državno-partijskog vrha. Taj ruski pronalazak kasnije je utjecao na druge socijalističke države.

U civilokratskom dijelu sovjetskog modela Clausewitzova su načela izvedena dosljednije nego u građanskim demokratskim državama. U njima, doduše, također prihvaćaju Clausewitza, ali obrazlažu ga operativno drugačije nego marksisti. Naime, dok u građansko-liberalnoj tradiciji tumače načela primata politike kao vlast civilnih političara nad profesionalnim vojnicima (uz djelomičnu političku autonomiju vojske), dotle u socijalističkim državama tome dodaju još i primat politike unutar oružanih snaga. Iz toga u svim socijalističkim državama slijedi model izričito (izvana i iznutra) politizirane vojske, s ugrađenim mehanizmima partijske kontrole.

Da je Clausewitzov utjecaj još uvijek živ, moguće je zaključiti iz rasprava među suvremenim marksistima o političkom karakteru rata u odnosima nuklearno-raketnog oružja. U pogledu toga pitanja već nekoliko desetljeća postoje u svakome nacionalnom krugu po dva tabora: tabor onih koji poriču valjanost Clausewitzove metafore, te tabor onih koji ustrajno ističu njezinu vrijednost, pa i u suvremenim vojnotehnološkim odnosima.

Jedno od najranijih osporavanja nalazimo u djelima sovjetskog generala N. Talenskog iz godine 1960. On kaže »Upotrebom termonuklearnog oružja rat je prestao biti političko sredstvo i izmijenio se u oruđe nacionalnog i društvenog samoubojstva«. Ti su stavovi Talenskoga u Sovjetskom Savezu oštro napadnuti u dva izdanja zvaničnog udžbenika strategije što ga je priredila grupa autora pod vodstvom maršala V. Sokolovskog (1962. i 1966). U njima je, među ostalim, napisano: »Karakter rata kao nastavljanja politike nije se promijenio promjenama u tehnici i naoružanju . . . Rat je uvijek bio i ostat će nastavljanje politike ove ili one klase ili države . . . Pitanje o karakteru nuklearnog rata nije bilo, na žalost, uvijek pravilno prikazano, uključujući i našu literaturu . . . Napredak vojne tehnike i naoružanja ne može promijeniti društveni karakter rata, prekinuti njegove veze s politikom«.

Bez obzira na ta službena stajališta sovjetskih vojnih vrhova, i kasnijih godina došlo je, i još uvijek dolazi, do opovrgavanja Clausewitzove formule, doduše na oprezniji način. Tako je civilni politolog F. Burlacki napisao 1979. godine: »Ukoliko se nuklearni rat širi, utoliko postaje sve manje u skladu s interesima velike politike, jer pobjednici u njemu neće biti u boljem položaju od poraženih«. U suvremenim sovjetskim govorima i u službenim govorima najviših rukovodilaca nalazimo potvrdu da, također, djelomično ili posredno negiraju Clausewitzovu maksimu.

I u našoj vojnoznanstvenoj publicistici nalazimo suprotna stajališta (jugoslavenskih) marksista o tome pitanju. Jedan od poznatih protivnika valja-

nosti Clausewitzovih ideja u odnosima svjetskoga nuklearnog sukoba je general dr Zlatko Rendulić. U živoj javnoj raspravi o tom pitanju na stranicama našega centralnog vojnoteoretskog časopisa *Vojno delo* od 1981 do 1983. godine sudjelovali su N. Pejanović, M. Ibrahimpašić, M. Vučinić i B. Lukić. Posljednji ne samo da je zagovarao valjanost Clausewitzova stajališta, nego je proglasio »nedopustivim« samo postavljanje toga pitanja! (*Vojno delo*, br. 2, 1981, str. 68.)

Zanimljivo je da su zagovornici, kao i protivnici lako pronašli oslonac za svoje stajalište u djelima samoga Clausewitza. Međusobno uništenje nuklearnim oružjem, naime, jako je slično dvoboju na život i smrt što ga je Clausewitz jedinoga izuzeo kada je govorio o racionalnoj utemeljenosti rata u politici. Na drugoj strani, nije teško dokazati da su razvoj nuklearnih oružja, naoružanje njime, nuklearni pokusi, prijetnje upotrebom nuklearnog oružja itd. posve racionalna politička sredstva. Vođenje računa o tehnološkom razvoju (uključujući minijaturizaciju nuklearnih oružja, sve veću točnost nosilaca, sve veću rušilačku moć takozvanih konvencionalnih eksploziva itd) može učiniti posve politički racionalnim i ograničeni nuklearni rat. Međutim, u Clausewitzovu sistemu nije moguće dokazati političku svrhovitost predviđenoga općeg svjetskog nuklearnog sukoba. No, i iz te zamke moguće je naći nekoliko izlaza. Prvi je u tome da bi i to neracionalno djelovanje još uvijek bilo izraz politike, ovoga puta doduše iracionalne. Drugi je u tome da hipotetični opći nuklearni sukob ne možemo nazvati ratom. Naime, on bi s obzirom na bezličnost (ispalijvanje interkontinentalnih raketa pritiskom na dugme), odsutnošću neposrednog dodira među jedinicama protivnika, brzinom (najviše nekoliko sati) i rušilačkom snagom (od 200 do 300 milijuna mrtvih samo od neposrednih učinaka eksplozija) jako odudarao od naše predodžbe o ratu. A to, pak, znači da je valjanost Clausewitzove maksime još uvijek čvrsta na svim razinama upravo hipotetičkoga svjetskog nuklearnog sukoba.

Sama činjenica što su se u tako važnom pitanju čovječanstva suvremene znanstvene rasprave i među marksistima bavile i još se uvijek bave intelektualnom ostavštinom pruskog generala, baštinom napisanom prije više od stotinu i pedeset godina, dokazuje njezinu životnu snagu i vrijednost i u suvremenom svijetu. Više od toga nijedan autor ne može ni tražiti, a niti očekivati.

Prevela sa slovenskoga:
Branka Balkovac Kereškenji

Anton Bebler

CARL VON CLAUSEWITZ AND THE CLASSICAL POLITICAL THEORY OF WAR

Summary

Carl von Clausewitz, the founder of modern classical polical theory of war provides a scientific interpretation of war on two levels. At the higher level there is the idea of war, which the author calls the »absolute picture of war«; it expresses the immanent laws of war and the relationship between politics and

war. At the lower, empirical, level, there are real wars, which express incompletely the essence and the laws of war in general, due to inadequate knowledge, unforeseeable circumstances, erroneous evaluations of actions, incompetence of leaders and commanders, and the like. The sum total of these factors Clausewitz defines by the physical concept of »friction«. The real war is, hence, absolute war minus »friction«. He bases his theory of war on ten assertions, of which the first five refer to the immanent logic of force in war and the other five refer to the political substance and function of war. His theory is present also in contemporary military-political doctrines, both of capitalist and of socialist states.